

e-ISSN: 2630-6417

International Journal Of Social,
Humanities And Administrative
Sciences (JOSHAS JOURNAL)

Vol: 8
Issue: 51
Year: 2022
Pp: 617-627

Arrival
25 March 2022
Published
30 April 2022

Article ID
62341
Article Serial Number
18

Doi Number
[http://dx.doi.org/10.29228/JO
SHAS.62341](http://dx.doi.org/10.29228/JO
SHAS.62341)

How to Cite This Article

Can, M.B. (2022). "Hapishane
Romanı "Şarku'l-Mütevassıt"
Üzerine Tematik Bir İnceleme",
Journal Of Social, Humanities
and Administrative Sciences,
8(51):617-627.

International Journal Of Social,
Humanities And Administrative
Sciences is licensed under a
Creative Commons
Attribution-NonCommercial
4.0 International License.

This journal is an open access,
peer-reviewed international
journal.

Hapishane Romanı "Şarku'l-Mütevassıt" Üzerine Tematik Bir İnceleme

A Thematic Analysis on the Prison Novel "East of The Mediterranean"

Muhammet Berat CAN

Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Niğde, Türkiye

ÖZET

Roman sanatı dokümanlardan oluşmadığı için kişinin veya toplumun yaşadığı travmalar, acı ve işgaller bu tür vasıtasıyla hayal dünyasına hitap edecek şekilde hikâye edilebilmektedir. XVII. Yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlayan roman türü bu süre zarfında değişim ve gelişim göstererek günümüze değin gelmiştir. Birinci dünya savaşı sonrasında Ortadoğu ülkelerinin yabancılar tarafından işgal edilmesi bu çalışmalarını kimi zaman sekteye uğratmış kimi zamanda diğer Ortadoğu ülkelerine ulaşmasına engel olmuştur. Abdurrahman Münif XX. Yüzyıl Modern Arap Edebiyatının önemli temsilcilerinden birisidir. İncelediğimiz Şarku'l-Mütevassıt isimli eserde, demokrasi kavramının olmadığı toplumlarda otoriteye zıt fikirlerin nasıl cezalandırıldığını roman olarak kurgulamıştır. Bununla birlikte romanda, fikirleri sebebiyle mahkûm olanları, hapishaneleri ve otoriter rejimlerin bunlar üzerindeki etkilerini de konu edinmektedir. Yazar edebiyatçı kimliğinin yanı sıra akademisyen, petrol mühendisi ve ekonomisttir. Birçok süreli yayında yazılar kaleme almış ve OPEC bünyesinde danışman olarak da görev yapmıştır. Münif ülkesinin vatandaşlığından çıkartıldıktan sonra kendisini yazmaya adanmıştır. Doğuyu ve batıyı tanıyan yazar içinde yaşadığı toplumun güncel sorunlarını Avrupa ile mukayese ederek çözümler aramaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belağatı, Hapis Edebiyatı, Şarku'l-Mütevassıt, Abdurrahman Münif, Roman.

ABSTRACT

Since the art of the novel does not consist of documents, traumas, pain and occupations experienced by the person or society can be told in a way that appeals to the world of imagination through this genre. XVII. The novel genre, which has been used since the 19th century, has survived to the present day by showing changes and developments during this period. The occupation of Middle Eastern countries by foreigners after the First World War sometimes interrupted these efforts and sometimes prevented them from reaching other Middle Eastern countries. Abdurrahman Munif XX. He is one of the important representatives of 19th Century Modern Arabic Literature. In the work named Novel East of The Mediterranean, which we examined, he fictionalized as a novel how ideas contrary to authority are punished in societies where the concept of democracy does not exist. In addition, the novel also deals with those who are convicted for their ideas, their prisons, and the effects of authoritarian regimes on them. In addition to his literary identity, the author is an academician, petroleum engineer and economist. He has written for many periodicals and worked as a consultant for OPEC. After being stripped of his country's citizenship, Munif devoted himself to writing. The author, who knows the east and the west, seeks solutions by comparing the current problems of the society he lives in with Europe.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Prison Literature, Sharku'l-Mutevassıt, Abdurrahman Munif, Novel.

1. GİRİŞ

Ortadoğu'da XX. Yüzyılın başlarından itibaren yabancı devletlerin işgalleri neticesinde Osmanlı bakiyesi topraklarda birçok küçük devlet kurulmuştur. Bu devletlerin başına kendi isteklerine hizmet eden yöneticiler getiren batılı devletler hem o ülkeleri sömürge yapmış hem de yeniden bir araya gelmelerinin önüne geçmiştir.

Başa getirilen siyasi rejimler kendilerine muhalif olan tüm fikirleri en ağır şekilde sindirme yoluna gitmişlerdir. Muhalif kişilerin kimisi cezaevine atılmış kimisi de vatandaşlıktan çıkartılmıştır. Cezaevine atılan bu yazarlar roman sanatını kendilerini ifade edebilecekleri bir yol olarak benimsemişlerdir. Hapishane edebiyatı kavramı da bu sayede şekillenmeye başlamıştır.

Bu makalede Modern Arap Edebiyatında cezaevi konulu bir roman olan Şarku'l-Mütevassıt romanı tematik olarak ele alınacaktır. Şarku'l-Mütevassıt romanı Hapis Edebiyatı üzerinde yazılmış ilk roman olma özelliğini taşımaktadır.

Abdurrahman Münif'in eserlerinde sürekli olarak gerçeğe vurgu yaptığı gözlemlenmektedir. Kendisi gerçeği daha iyi bir dünya için bireylerin değişime inandırılması ve harekete geçirilmesi olarak tanımlar. Bunun yolunu da okuyucuya toplumdaki ve yönetimdeki sorunların var olduğuna inandırmaktan geçtiğini

bildirir. Romanı da yeni bir dünyanın inşası için gerekli olan duyguları yeşertecek bir edebi sanat olarak görür.

Münif modern anlatı tekniğini kullanan önemli Arap edebiyatçılarından birisidir. Adeta içinde bulunduğu toplumun ekonomik, sosyal ve politik yönlerini yansıtan eserler kaleme alarak bir tarih yazmıştır. Modern Arap romanının olgunlaşmasında önemli bir rol oynayan Necip Mahfuz'la aynı kuşağın edebiyatçılarıdır.

Münif romanına Birleşmiş Milletlerin insan hakları beyannamesinden maddeleri alıntılarla başlamıştır. Yazar siyasi özgürlüklere daha fazla önem vermektedir. Eserini kaleme aldığı 1970'li yıllar rejimlerin 1967 yenilgisinden sonra kendilerini eleştirenleri acımasızca susturduğu yıllara tekabül etmektedir. Şarku'l-Mütevassıt romanından on beş yıl sonra kaleme aldığı "el-Ân Hunâ Şarku'l-Mütevassıt Merraten Uhrâ" isimli romanında da hiçbir şeyin değişmediğini aynı Ortadoğu'nun devam ettiğini belirtmiştir.

2. ABDURRAHMAN MÜNİF'İN HAYATI VE ROMANLARI

Yazar 1933 yılında Ürdün'ün Amman kentinde dünyaya gelmiştir. Babası Suudi Arabistanlı annesi Iraklıdır¹. Ailesinin sürekli taşınması sebebiyle çocukluk yıllarını Suudi Arabistan, Şam ve Amman'da geçirmiştir. Bağdat'ta hukuk fakültesine başlamıştır. Siyasi görüşlerin keskinleştiği yıllar üniversite yıllarıdır². Sanatla ilgisi de Hukuk fakültesi yıllarına dayanmaktadır. Kendi el emeği bazı sanat eserleriyle sergilere de katılmıştır³.

1955 yılında Bağdat Paktı⁴ imzalandıktan sonra katıldığı gösteriler sebebiyle arkadaşlarıyla birlikte Mısır'a sürgün edilmiştir. Eğitim hayatını Kahire de devam ettirmiştir⁵.

Üyesi olduğu siyasi partinin bursuyla Yugoslavya'ya giderek lisansüstü eğitimini petrol üzerine tamamlamıştır⁶. 1963 yılında savunduğu görüşleri sebebiyle Suudi Arabistan vatandaşlığından çıkartılmıştır. Bu sebeple ülkesine dönememiş ve gurbette vefat etmiştir⁷.

Yaşadıkları siyasetle ilgili fikirlerinde köklü değişikliklere sebep olmuştur. Siyaseti "Başkasının tarlasını ekip biçmek" olarak tanımlamasına sebep olmuştur. Bundan sonraki hayatını edebiyata daha fazla zaman ayırarak geçirmeye karar verir⁸. Birçok dergide ve gazetede yazılar kaleme alan yazar 24 Ocak 2004 tarihinde Şam'da vefat etmiştir⁹. Abdurrahman Münif siyasetçi kimliğinin yanı sıra edebiyatçı kimliğiyle de birçok roman kaleme almıştır.

2.1. Romanları

- ✓ el-Eşcâr ve İğtiyâlü'l-Merzûk (Beyrut 1973)
- ✓ Kıssatu Hubbi Mecûsiyye (Beyrut 1974)
- ✓ Şarku'l-Mütevassıt (Beyrut 1975)
- ✓ Hîne Terakna'l-Cisr (Beyrut 1976)
- ✓ en-Nihâyât (Beyrut 1977)
- ✓ Âlem Bilâ Harâit (Beyrut 1982)
- ✓ Sibâku'l-Mesâfâti't-Tavîle (Beyrut 1983)
- ✓ Müdünu'l-Milh (Beyrut 1984)
- ✓ el'Ân Hunâ Şarku'l-Mütevassıt Merraten Uhrâ (Beyrut 1991)
- ✓ Arzu's-Sevâd 3-cilt (Beyrut 1999)

¹ Faysal Derrâc, Abdurrahmân Münif ve Rivâyetü'l-İltizâm, Merkezu'd-Dirâsâti'l-Vahdeti'l-Arabiyye, Beyrut, 2012, s. 9.

² İlknur Emekli, "Abdurrahmân Münif ve Risâle Min Verâi'l-Hudûd Adlı Kısa Öyküsü", Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, sayı: 35, Erzurum, 2015, s. 304.

³ Abdurrahmân Münif, el-Kırâa ve 'n-Nisyân el-Hurûc Min Muduni'l-Milh, Tuwa Media Publishing, Londra, 2015, s. 63-64.

⁴ İngiltere, Türkiye, Pakistan ve İran arasında imzalanmıştır.

⁵ Nabih Kassem, el-Fennu'l-Rivâiyy İnde Abdurrahman Münif, el-Mekân, ez-Zamân, el-Şahsiyye, Tel Aviv Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü (Yayınlanmış Doktora Tezi), Mart, 2002, s. 6

⁶ Nabih Kassem, el-Fennu'l-rivâiyyu inde Abdurrahmân Münif, el-mekân, ez-zeman, el-şahsiyye, s.157

⁷ Judith Gabriel, "Bidding Farewell to Munif, Novelist Bears Witness to Repression, Corruption, Reverence for CommonFolk", Al-jadid, Vol, 9, 45 Fall, 2003, s.4.

⁸ Münif, el-Kırâa ve 'n-Nisyân el-Hurûc Min Muduni'l-Milh, s.25.

⁹ Gabriel, a.g.e., s.4

3. ROMAN SANATI

Kısaca roman gerçek hayatta insanlara özgü olan sevgi, özlem, şefkat, öfke ümitsizlik ve karamsarlık gibi duyguları belli bir zaman ve mekân içerisinde, bir olay örgüsüyle, hacimce hikâyeden daha uzun olarak okuyucuya aktaran edebi bir sanat türüdür. Roman bu duygulara sebep olan şartlarla yakından ilgilenebilir¹⁰. Bazı roman kuramcılarının göre romanın görevi hayata ayna tutmaktır¹¹.

Roman tarih boyunca hayatı yönlendiren değil ona bir ayna tutan, yaşanan hayatın bir bölümüne ayna tutarak onu gözler önüne seren bir fonksiyon icra etmiştir¹². Belirli bir tarih aralığında yaşanan olayları okuyucuya aktaran romanın vermek isteği mesajlarla toplumu yönlendirebildiği de göz ardı edilmemelidir.

Romandaki olay örgüsüyle toplumun bir resmi gözlemlenebilir. Oradaki karakterlerle toplumdaki genel sorunlar somut bir hale dönüştürülebilmektedir. Bu karakterler aracılığıyla hem tarihi şahsiyetler hayat bulurken hem de kendine özgü yeni kişilikler ortaya konulabilmektedir. Bu sayede kurguda kullanılan karakterlerle sanki hayatın içinde yaşayan birer birey izlenimi uyandırılarak okuyucu kitle üzerinde bir bilinçlenme oluşturulabilmektedir¹³.

XVII. Yüzyılın başlarında ortaya çıkan roman sanatı XX. Yüzyılda son şeklini almaya başlamıştır. Hem doğu hem de batı toplumlarında roman sanatından önce hayal ürünü olan masal ve destan gibi anlatı türleri bulunmaktadır¹⁴. Tamamen hayal ürünü olan anlatılardan gerçek hayattan kesitler aktaran bir hale roman sayesinde ulaşılmıştır. Arap Edebiyatında bu alanda Hüseyin Heykel'in Zeynep romanından, Taha Hüseyin'in el-Eyyâm isimli romanına kadar birçok önemli eser kaleme alınmıştır.

4. ŞARKU'L-MÜTEVASSIT ROMANININ TEMATİK İNCELEMESİ

Günlük hayatta yaşanmış olan her olay romanda bir tema olabilir¹⁵. Yazar tema seçerken öncelikle inandığı, değiştirmek istediği veya daha fazla insanın haberdar olmasını istediği olguları seçer¹⁶. İncelediğimiz bu romanda birden fazla tema ele alınmıştır.

3.1. Hapishane

Romanın asıl konusunu oluşturması sebebiyle hapishaneyi ana tema¹⁷ olarak belirleyebiliriz. Recep İsmail'in hapishanede yaşadıkları, gardiyanların tavırları, hücrelerin soğukluğu ve kapıldığı hastalıklardan bahsettiği bölümler hapishane ortamında geçmektedir. Enise ve Recep'in konuşmalarında hapishane şartlarında yaşadığı zorluklar kendisine yapılan işkencelerden bahsetmektedir.

Hapishanedeki mahkûmların çektiği sıkıntıları da Recep İsmail'in dilinden anlatan yazar aslında Ortadoğu'da siyasi sebeplerden dolayı fikirleri yüzünden hapishanelerde yatan insanları konu edinmektedir. Baş karakter Recep İsmail'in Dr. Falley ile görüşerek, protestolara katılarak hem yurt içinde hem de yurt dışında fikirleri sebebiyle mahkûm olanlara yardım etmek için yollar aradığını görmekteyiz.

3.2. Hürriyet

Abdurrahman Münif romanının başından sonuna kadar hürriyet konusunu işlemektedir. Hürriyet arayışı Aşilyos isimli gemideyken vatanından ayrılmasıyla başlar ve batıda başka bir ülkeyi vatan edinmesiyle devam eder. Yazar bunu Recep İsmail'in dilinden şöyle ifade eder:

“Yaşanabilecek özgürlük Yunanistan'dan daha ötede başka bir yerdeymiş. Bir sabah muhaberatın ayakkabı sesleriyle uyanmadan oraya gideceğim¹⁸. Aşilyos sen özgürlük gemisisin¹⁹!”

¹⁰ Durali Yılmaz, *Roman Sanatı ve Toplum* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1996), s. 73

¹¹ Bourneur, Roland - Quillet, Réal, *Roman Dünyası ve İncelemesi*, çev. Hüseyin Gümüşi, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s. 2; Nurullah Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, Öncü Basımevi, Ankara 2003, s. 78.

¹² Çıkla, Selçuk, “*Romanda Kurmaca ve Gerçeklik*”, Hece Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 65/66/67, Mayıs/Haziran Temmuz, 2002.

¹³ Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 55.

¹⁴ Bourneur, Roman Dünyası ve inceleme, s. 10; Abdulbedî Abdullah, *er-Rivâye el-ân dirâse fi'r-rivâyeti'l-'Arabîyyeti'l-Mu'âsıra* (Kahire: Mektebetu'l-Âdâb, 1990/1411), s. 4-5; Çetin, Roman, s. 17, 83; Mehmet Kaplan, *Hikâye Tahlilleri* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003), s. 15; Fatih Tepebaşılı, *Roman İncelemesi*, Çizgi Kitabevi, İstanbul, 2019, s. 16;

¹⁵ Fatih Tepebaşılı, *Edebiyat Bilimine Giriş*, (Konya: Çizgi Kitabevi, 2015), s. 123.

¹⁶ Özcan Gürbüz, “*Düşünce ile Tema ve Konu*”, Kurgu Dergisi 18 (2001), s. 102.

¹⁷ Gürbüz, “*Düşünce ile Tema ve Konu*”, s. 104.

¹⁸ Münif, *Şarku'l-Mütevassıt*, s. 78.

¹⁹ Münif, *Şarku'l-Mütevassıt*, s. 103.

Recep İsmail hem doğudaki hem de batıdaki özgürlük anlayışını kıyas eder. Kendi ülkesinde olmayan bu özgürlüğün Fransa'daki yazarlar tarafından kullanıldığına dikkat çeker. Doğudaki ve batıdaki özgürlük anlayışının ne kadar farklılık gösterdiğinin oradaki muhalif yazarlarla doğudaki muhalif yazarlara bakılarak kolaylıkla anlaşılacağına savunur. Ve oradaki yazarlara şöyle hitap eder:

“İsimlerden bahsediyorlar, kitaplardan... ah Paris halkı! Eğer eserlerinizi doğu kıyılarına getirmiş olsaydınız, hayatınız boyunca hapisanelerde yaşamak zorunda kalabilirdiniz. Ve pişmanlıklar sizi yer bitirirdi. Her şeyi inkâr eder ve siyasi görüşlerinizi söylememeye daha çok dikkat ederdiniz. Kelimelerinizin bedelini hayatınızla öderdiniz. Çöl hapisanelerinde tüberküloz ve tifüs kapar öldürdünüz²⁰.”

Romanında Recep İsmail'in kardeşi Enise ile konuşmaları esnasında Recep'in özgürlüğe duyduğu özlemi görüyoruz. Kendisinin yokluğunda annesinin evdeki durumunu anlatan kardeşine Recep şöyle sorar;

“-Daha başka ne var ne yok özgürlük dünyasında Enise?²¹”

Kardeşi Enise'yle konuşmasında ona hitaben şöyle seslenir;

“Enise! Hapis insanın içindedir. Ben onu her gittiğim yere götürmemeyi temenni ediyorum.²²”

Gardiyanların zulümlerinden sıkıldığı bir zamanda artık kalemini özgürlük yolunda bir silah olarak kullanmaya karar verir ve şöyle ifade eder;

“Kelimeler insanın özgürlük yolunda savaşmak için kullanabileceği bir silahtır.²³”

Recep İsmail'in kendisine en yakın olan kimselere bile duygularını ifade etmek istediğinde özgürlüğünün kısıtlandığını anlıyoruz. Bunu kendi kendisiyle konuşurken ölen annesinin mezarına yazdırmak istediği şu yazılarla ifade etmektedir:

“Vefaya dair sözler kimseyi rahatsız etmeden mezar taşına yazılabilir mi?
Düşünüyorum da! Ülkemizde özgürlüğün en alt seviyesi bile olmuş olsaydı mezar taşlarına başka kelimeler yazılırdı.
-Kadının zulme karşı sabrı!-
-İhtiyar kadının cellatlar karşısındaki sabrı!-
-Cellatlara öfkesinden başka bir şeyi olmadan meydan okuyan kadın!²⁴”

Ancak Recep İsmail annesinin mezarına bu sözleri de yazdıramaz.

3.3. Direniş ve Çözüm

Yükseliş ve düşüş duygusal bir his olarak romanın tümünde görülmektedir. Bu felsefi sorun romanın odak noktası olarak karşımıza çıkmaktadır.

Recep İsmail karşılaştığı bütün işkencelere ve baskılara dayanır. Gardiyanlar dahi onun dayanıklılığını ifade etmektedir. Recep İsmail gardiyanlardan korkmaz bilakis onların karşısında durup onlara direnmektedir.

Recep İsmail'in susması bir sebat göstergesidir. Adeta sessiz bir direniştir. Bu sayede Recep gardiyanların gaddarlıklarını sessiz kalarak alt etmeyi başarmıştır. Hatta bu konuda o kadar mesafe kat etmiştir ki gardiyanlar onun bu durumundan rahatsız olmuşlardır.

“İsyan etmek için çok uğraştım. Bana alaycı bir şekilde bakmaya devam ettiler bana gülüyorlardı. Ama sonunda onları kıskırtmayı başardım. Çıkar diyorlarsa çıkarıyordum. Yüz üstü uzan diyorlarsa uzanıyordum. Ne diyorlarsa sanki günlük görevimmiş gibi yerine getiriyordum. Sessiz kalmak için her zaman zihnimi işgal eden bir şey olurdu. Bir duvar gibi sessiz bir duvar gibi onların karşısında dururdum²⁵.”

Recep İsmail'in dik durmasında annesinin rolü büyüktür. Recep annesinin kendisine söyledikleri hatırlar ve şöyle ifade eder:

“Oğlum şu dünyada sana benim kadar değer veren bir başkası yoktur. Kimsenin sözlerine aldanma. Hapis günlerin neredeyse bitti. Sabret. Eğer yarın itiraf edip dışarı çıksan hain olursun dışarıda başı dik olarak gezemezsin. Kendine iyi bak oğlum²⁶.”

²⁰ Münif, *Şarku'l-Mütevassut*, s. 155.

²¹ Münif, *Şarku'l-Mütevassut*, s. 34.

²² Münif, *Şarku'l-Mütevassut*, s. 74.

²³ Münif, *Şarku'l-Mütevassut*, s. 74.

²⁴ Münif, *Şarku'l-Mütevassut*, s. 136.

²⁵ Münif, *Şarku'l-Mütevassut*, s. 92.

²⁶ Münif, *Şarku'l-Mütevassut*, s. 30.

Recep'in annesi onun yaşama ümididir. Türlü hakaretlere ve zorbalıklara maruz kalsa da hatta ölümüne sebep olacak olan dayakları ve eziyetleri görmüş olsa da, onu hapishanede ziyaret etmekten geri durmamıştır. Enise annesinin durumunu şöyle anlatır:

“Onu ve beraberindeki onlarcasını tutukladılar. Vahşice onları dövdüler aşağıladılar ve ertesi güne kadar onu tuttular. Kim için geldiğini ve ismini öğrendiklerinde Cuma ikindiden sonra döndü. Bana her şey bitmiş gibi geldi. Sağlığı o geçeden itibaren hep kötüye gitti ve hep ateşi vardı. Birazcık konuşunca halsiz kalıyordu. Hamit ona üç doktor getirdi. İlki iğne verdi. İkincisi tahlil istedi. Üçüncüsünden beş dakika sonra zaten vefat etti²⁷.”

Annesinin ölümü onun çözülmesinin ilk merhalesini oluşturur. Çünkü onun örfünde anne toprak gibidir. Adeta toprakla bağı kesilen bir canlı gibi solmaya başlamıştır.

Annesinin ölümünün ardından sevgilisi Hüda'yı ve hatıralarını teselli olarak görür. Ancak teselli bulmak için uzandığı bu ipte bir serap misali onu terk etmiştir. Bu durumu Recep şöyle ifade eder:

“Hüda düştü.”

Recep İsmail hapsedildikten sonra Hüda'nın bir başkasıyla evlenmesiyle ikinci ışık kaynağı da sönmüştür.

Annesini ölümle, sevdiği kadını da başkasıyla evlendikten sonra kaybeden Recep tek sığınağı olarak kendisinden yaşça büyük olan kız kardeşi Enise'yi bulur. Recep'e göre kardeşi onun için bir zayıflıktır. Enise dış dünyada olup bitenleri kardeşine getirdikçe Recep İsmail'in teslim olmaktan başka çaresi kalmaz.

Recep İsmail'in düşmesine sebep olan bir diğer hususta hapishanede kapıldığı romatizma hastalığıdır. Gardiyanın imzalaması için uzattığı kâğıdın kenarlarını kıvrırken *“herkesin tahammül edebileceği bir sabır vardır daha sonra o da kaybolur²⁸.”* diye düşünmektedir.

Recep İsmail'in teslim olmasında annesinin ölümü, Hüda'nın terk etmesi, Enise'nin zayıflığı ve hastalık önemli rol oynamıştır.

3.4. Demokrasinin Yokluğu

Abdurrahman Münif demokrasi tanımını şöyle yapmaktadır; Hayatın her alanına dokunan günlük bir uygulama, bir düşünce ve davranış yöntemidir. Birisinin başka birisine hediyesi veya boş formlardan oluşan kurallar değildir. Aksine vazgeçilmez insan haklarıdır²⁹.

Demokrasi herkesin ortak faydalanması gereken bir haktır. Yönetimlerin elinde bir teklif veya nimet olarak görülmemelidir. Bunun Ortadoğu toplumlarında var olduğunun söylenmesi bir yalandır.

Şarku'l-Mütevassıt romanında Münif demokrasinin yoluğunu Recep İsmail üzerinden ele alır. Çalınan özgürlüklerini savunmak ve görüşlerini baskıya maruz kalmadan aktarabilmek için gizlice mücadele eder. Recep İsmail savunduğu görüşleri sebebiyle hapsedilir. Çeşitli işkencelere maruz kalır. Otoriter rejimin muhalif görüşleri sindirmek için kullandığı yegâne yol budur. Recep bunu şöyle ifade eder;

“Dinle ey Akdeniz'in öte yakasındaki adam. Bir silah taşımadım, kimseyi öldürmedim buna rağmen kafamı çivi çakar gibi duvara yüzlerce kez vurdum³⁰.”

Recep bu ifadelerle baskıcı otorite tarafından, haklı oldukları şeyleri söylemek dışında hiçbir şey yapmamış insanların hapishaneye atıldıklarını göstermek istemektedir. Bu sayede korku insanların kalplerinde yer bulmuştur. Recep'in kardeşi Enise'de de gördüğümüz aslında budur. Recep'in cezasının uzamasından korkar ve ona sürekli tavsiyelerde bulunur³¹. Toplum üzerine çöken bu otoritenin keyfiliklerinin en bariz örneği zorbalıkla ve güç kullanarak iktidarı gasp etmesidir³².

Gücün kötüye kullanılması kuralları kendi tekeline alan ve meşruluğunu kanıtlamak için kendi inandığı doğruları uygulayan bir hükümet ortaya çıkarır. Buda toplumsal düzende ortaya çıkan dengesizliğin devam etmesine sebep olur.

3.5. Kadın

Yazar romanda Ortadoğu'da kadınların rollerini ve karşı karşıya kaldıkları zorlukları insanların gözleri önünü sermek maksadıyla Recep İsmail'in etrafında annesi, kardeşi Enise ve sevgilisi Hüda'nın yaşadıklarıyla okuyucuya

²⁷ Münif, *Şarku'l-Mütevassıt*, s. 45.

²⁸ Münif, *Şarku'l-Mütevassıt*, s. 27.

²⁹ Abdurrahman Münif, *ed-Demokrâtiyye Evvelen... ed-Demokrâtiyye Dâimen*, el-Müessesetü'l-Arabiyye lid'Dirâse ven'Neşr, Beyrut, 1985, s. 8.

³⁰ Münif, *Şarku'l-Mütevassıt*, s. 152.

³¹ Münif, *Şarku'l-Mütevassıt*, s. 26-27.

³² İsmail el-Gazal, *el-kânûnu'd-Dustûri*, Beyrut, 1982, s. 133.

aktarmaktadır. Romanda yaşamın getirdiği zorlukların kadınların üzerindeki etkileri ister siyasi olsun ister toplumsal açıdan olsun net bir şekilde görülmektedir.

Münif romanında Enise ve Hüda'nın şahsında kadının Ortadoğu toplumunda küçümsendiğini ve görüşlerinin dikkate alınmadığını anlatır. Bu iki kadın aslında Recep İsmail'in hayatını belirlemiştir. Enise'nin zayıflığı onu da zayıflatmıştır. Yine onun yokluğu Hüda'yı da kaybetmesine yol açmıştır. Bu iki kadın kendi hayatlarına yön veremeseler de Recep'in hayatına yön vermişlerdir.

Annesi oğlunun karşılaştığı sıkıntılara tahammülü noktasında ona fevkalade destek olmuştur. Farklı bir kişiliğe sahip olan annesinin ölümüyle Recep İsmail'de çöküntüye uğramıştır.

3.5.1. Anne olarak kadın

Anne olarak Recep İsmail'in direnişinde önemli bir rol oynamaktadır. Çünkü o sıradan ağlayan sızlayan bir anne değildir. Babalarının ölümünden sonra iki oğlunu yetiştirmiştir. Büyük oğlu onları terk etmesine rağmen Recep İsmail onların yanından ayrılmamıştır.

Enise annesini şöyle anlatır;

“Biz uyuduktan sonra geç vakitlere kadar elbise diker evin zor işlerini bitirdikten sonra erkeklerin yapamadığı işleri yapardı. Evin duvarını örer, odunları kırar, sebze yetiştirir, tavukları yemler, sonra da bizim eskiyen elbiselerimizi yamardı. Yemeğimizi, kıyafetlerimizi öylesine ayarlardı ki komşulara hiç özenmezdik. Komşuların işlerini bir an önce bitirip bir tane daha almak istercesine geceleri dahi uyumazdı. Bu halinden de hiç şikâyet etmezdi. Biz onun ağzından bir tek kelime kötü söz duymadık³³.”

Bu anne çocukların geçimini sağlamak için her şeyini feda etmektedir. Bir seferinde kızına şöyle der;

“Artık göremiyorum Enise, Eğer ipliği nasıl geçireceğimi göremezsem açlıktan ölüürüz.³⁴”

Roman boyunca bu kadın çocuklarını büyütmek için çok acı çekmektedir. Recep İsmail'in hapse girmesiyle daha fazla acı çekmiştir. Enise şöyle anlatır;

“Onun hangi hapisanede olduğunu bilmediği için gün doğmadan onu aramaya çıkardı. Gün battıktan sonra geri dönerdi. Nerede bir yer duysa gider bakar keşke buradaki isimlerden birisi olsa derdi.³⁵”

Artık o hale geldi ki onun için hayatta oğlunun nerede olduğunu öğrenmekten daha önemli bir şey kalmamıştı. Bunun için ayaklara kapanmak ellerini öpmek ona ağır gelmiyordu. Enise şöyle anlatır;

“Her gün özenle hazırladığı yiyecekleri ve giyecekleri yanına alıyor akşam dönüşte de ertesi güne yenilerini hazırlamak için yiyecekleri dışarı çıkarıyordu.³⁶”

Roman boyunca annesinin acısının oğlundan daha büyük olduğunu görürüz. Annesi onu bulmanın ümidiyle yaşamaktadır. Yorgunluk ve bitkinliğe bakmadan en küçük bir ip ucunu bile değerlendirmektedir.

Recep İsmail annesinin kendisini ziyaret ettiği zamanlarda hakarete uğradığını şöyle anlatır;

“Her seferinde ona yeni bir hendek kazdılar zaten onun yüzlerce hendeği vardı. Yemekleri, elbiseleri, tıraş bıçaklarını yasakladılar. Onu dövdüler ve ona hakaret edip beni işaret ederek fahişe olmasaydın da onu arkanda bırakmasaydın dediler.³⁷”

Annesi dilenmeden, başkasına muhtaç duruma düşürmeden hem Recep İsmail'in hem de Enise'nin yaşam koşullarını iyi tutarak onların ahlaki olarak yetişmesini sağlamıştır.

Recep İsmail gözleri önünde annesine yapılanlar sebebiyle ağlamasını şöyle ifade eder;

“Ağlamak koca adamı bile mahveder. Bir erkeğin karşılaşılabileceği en zor durum karşısında annesinin veya kız kardeşinin ağladığını görmesidir.³⁸”

Annesi çocuklarının zihninde dolaşan nasihatleriyle her şeyini kaybetmesine rağmen güçlü duruşuyla vefat eder.

³³ Münif, *Şarku'l-Mütevassut*, s. 122.

³⁴ Münif, *Şarku'l-Mütevassut*, s. 123.

³⁵ Münif, *Şarku'l-Mütevassut*, s. 48.

³⁶ Münif, *Şarku'l-Mütevassut*, s. 50.

³⁷ Münif, *Şarku'l-Mütevassut*, s. 32.

³⁸ Münif, *Şarku'l-Mütevassut*, s. 76.

3.5.2. Kardeş olarak kadın

Romanda Enise, Recep İsmail'in on yaş büyük kız kardeşidir. Aralarında güçlü bir kardeşlik bağı vardır. Annesinin işlerine yardım etmek ve Recep'in eğitimine destek olmak için annesinin isteğiyle kendi eğitim hayatını feda etmiştir.

"Yeterince dikiş yapmayı öğrendim. Enise bana yardım etmeye ne dersin!"

Ortadoğu toplumlarında kadınların sınırlı eğitim özgürlüğü sebebiyle kendisini oğlu Recep İsmail'in eğitimine veren annesi Enise'nin de kendisine yardım etmesini istemiştir.

"Kardeşinin okuyabilmesi için bana yardım etmelisin. Eğer yardımcı olmazsan her şeyimizi kaybedebiliriz."³⁹

Çocukluk ve gençlik yıllarını kardeşiyle birlikte paylaşarak geçiren Enise sırlarının evini tarif ederken şöyle anlatır;

"Günler geçiyor. Onunla ilişkimiz parlak ışıklara çıkmak için karanlık koridorlarda geçiyor. Kardeşten, arkadaşından da öte olduk. Bana her şeyini anlatırdı."⁴⁰

Annelerinin ölümünden sonra Recep'in annesi olmuş ve onu hapisanede ziyaret etmiştir. Bu ziyaretleri esnasında tacizlere maruz kalmıştır.

Enise annesinin ölümünden sonraki sürede yaşadıklarını şöyle anlatır;

"Annemin ölümünden sonra Recep için bir kız kardeşten daha fazlası olmaya karar verdim. Hem annesi hem de kız kardeşi oldum. Bunun için benim yaşımda olan bir kadının kaldırabileceğinden daha fazlası oldum. Çölün kıyısındaki o lanetli köye giderken bile Hamit'ten boşanma ihtimaliyle karşı karşıyaydım. Karşılaştığım kötü muameleyi saymıyorum bile."⁴¹

Recep İsmail hapisaneden çıktıktan sonra ayrılmadan önce kısa bir vakit geçireceği Enise'yi bulur. Yazar Enise ve Recep İsmail arasındaki güçlü kardeşlik bağına ustaca işlemiştir.

3.5.3. Sevgili olarak kadın

Romanda Recep İsmail ve Hüda'yı uzun bir aşk hikayesiyle görürüz. Ancak Recep İsmail'in hapse girmesiyle Hüda başka bir adamla evlenmek zorunda kalmıştır. Bu evlilik Recep İsmail'e ne sorulmuş ne de fikri alınmıştır.

Münif bu konuyla başka bir otorite olan ataerkil toplum otoritesine dikkat çekmektedir. Özellikle kız çocukları üzerinde karar verme yetkisini ebeveynlere veren bu topluma bir ayna tutmaktadır.

Hüda örneğinde görüldüğü üzere Ortadoğu toplumlarında kadınların kendi hayatlarını tayin etme konusunda fikir serbestliği yoktur. Enise şöyle anlatır;

"Bir seferinde sorduğumda Hüda üzgün görünüyordu. İlk soruşumda konuşmayı reddetti. Ama ben ısrar edince ağladı. Başını omuzuma koyarak ağladı. Hayatında başka bir erkek olduğunu anladım. Anlatmadı ama bir kadın başka bir kadını anlar. Bende onun bu kederi karşısında dayanamadım birlikte ağladık. Ne kadar zaman geçtikten sonra kendi kendine konuşmaya başladı."

"⁴²-kendimi öldüreceğim Enise kimsenin bana dokunmasına tahammül edemem. Kimse Recep'ten başkasını sevmemi söyleyemez. Beni Recep'ten başkasına verecek olurlarsa kendimi öldürürüm."⁴³

Buradan Hüda'nın Recep İsmail'i en zor günlerinde bırakıp terk etmesini kendisinin isteğiyle olmadığını bilakis zorunda bırakıldığını anlıyoruz. Enise Hüda'dan bu adamla evlenmeyi reddetmesini ve Recep'le evlenmek istediğini söylemesini ister. Hüda'ya şöyle diyerek ekler;

"Sahi Hüda! Söylesen seni dinleyecekler mi?"⁴⁴

Ortadoğu toplumlarında kadın gerçeği farklıdır. Onun düşüncelerine ve duygularına çoğu zaman saygı yoktur. Ancak bunu dile getirebilen bir kadın da yoktur. Enise şöyle devam eder;

"Bu düşünce aklından geçer geçmez gözlerinde bir korku ve dehşet ifadesi gördüm. Bir baba ve dört erkek kardeş onlara bir mahkûmu sevdiğini ve onunla evlenmek istediğini söyleyecekti. Ölüm bana bundan çok daha kolay göründü."⁴⁵

³⁹ Münif, *Şarku'l-Mütevassıt*, s. 123.

⁴⁰ Münif, *Şarku'l-Mütevassıt*, s. 50.

⁴¹ Münif, *Şarku'l-Mütevassıt*, s. 52.

⁴² Münif, *Şarku'l-Mütevassıt*, s. 109.

⁴³ Münif, *Şarku'l-Mütevassıt*, s. 110.

⁴⁴ Münif, *Şarku'l-Mütevassıt*, s. 110.

⁴⁵ Münif, *Şarku'l-Mütevassıt*, s. 111.

Hüda'nın ataerkil toplumda otoriteye başkaldıramadığını bu sebeple başka bir adamla evlenmek zorunda kaldığını anlıyoruz. Buradan Hüda'nın babasına baş kaldıramayışına sebep olan korkunun Ortadoğu halklarının başlarındaki zalim otoritelere başkaldırmalarına mâni olan korkunun aynısı olduğunu söyleyebiliriz.

3.6. Yazmak

Abdurrahman Münif yazı yazmayı direniş için bir silah olarak görmektedir. Recep İsmail'in yurtdışına çıkış sebebi de aslında yazı yazmaktır. Hapisteyken bu fikir aklına gelir ve otoritenin yaptıklarını ifşa etmek için istedikleri belgeyi imzalar. Recep'in dilinden söyle anlatır:

"Aklımda sürekli bu çılgın fikir vardı. Hayata gözlerimi yummadan önce son sözlerimi söyleme fikri. Hapishanedeyken istediklerimi söyleyemeyecektim. Memleketimde kalsam da söyleyemeyeceğim. Elimde anlaşmaktan ve vatani terk etmekten başka bir şey kalmadı. Acaba bir şey söylemeden ölür müyüm? Ya anlaşma? Hayır bundan sonra siyaset yapmayacağım. Başka alanlarda yapacak işlerim var. Son silahım sözdür belki bana da onlara da bir rahmet mermisi olurda birlikte can veririz⁴⁶. Aslında yazmak için seyahat ediyorum⁴⁷."

Münif yazmayı düşmanı ortadan kaldırmak için kullanılacak bir silah olarak görmektedir. Recep İsmail yazmaya karar verdiğinde şiir mi yoksa roman mı diye kendi kendine sorar. Ve şiir üzerinde durmaz tamamen yeni bir şeyler ortaya koymak ister. Roman üzerine yoğunlaşır ve yazacağı romanda birden fazla kahraman olması gerektiğine karar verir⁴⁸.

Recep kendisinde uyanan bu roman yazma fikriyle sadece kendisi yazmak istemez ve kardeşi Enise'den birlikte bir roman yazmalarını ister. Aslında yaşları ne olursa olsun Recep'e yazı yazmakta yardımcı olan herkesin fikri otoriteyle anlaşma yapmasına degecek kadar değerlidir.

3.7. Vicdan Azabı

İnsan yanlışlıkla bir şey yaptığında, istemediği bir şeyi yaptığında veya yapmayı sevdiği bir şeyi yapma gücünü kaybettiğinde bir suçluluk duygusuna bürünür. Kendi yaptıkları karşısında başarısız olduğunda bu duygu daha da artar. Bu yüzden kendisini suçlamaya başlar. Başkaları için kendisini feda ettiği anlarda, kendisine yüklenen sorumluluktan kaçtığında veya başkalarını hayal kırıklığına uğrattığında yaptığı şeylerden dolayı öfke duyar.

Romanda Recep İsmail gardiyanların ve cellatların gözleri önünde hiçbir siyasi çalışmaya katılmayacağına, onlarla iş birliği yapmayacağına ve isteklerini onlara haber vereceğine dair çöküş belgesine imza atar. Bunun üzerine gardiyanla aralarında şöyle bir diyalog geçer:

*"-Seni serbest bırakacağız ama onların taleplerini bize iletmeye ne dersin?
-Yapamam... Yapamam...
-İnat etme, çünkü her şeyini kaybedersin... Dünyayı ve ahiretini.
-Sağlık durumun ne olursa olsun, her hafta veya iki haftada bir rapor ...⁴⁹"*

İşte recep böylece aslında gardiyanın istediklerini imzalayarak bir hapishaneden çıkar. Akli daha çok meşgul eden ve kendini sorgulamasına sebep olan ve daha büyük bir hapishaneye "iç hapishane" ye girer. Recep hapishaneden çıktıktan sonra kendisini bir an bile bırakmayan bir çöküş ve vicdan azabı hisseder. Elde ettiği özgürlüğün sahte bir özgürlük olduğu onu intihara sürükleyecek kadar ağır bir duygu olarak yerini alır. Böylelikle Recep İsmail çıkamayacağı bir zindana girmiş olur.

Recep bu ağır durumu şu sözlerle ifade eder:

"Recep İsmail düştü...⁵⁰"

Bu onun ulaştığı sonu anlatan özet kelimedir. Onca ısrarına ve dik duruşuna rağmen attığı o imza belki dış hapishaneden bir kurtuluştur ancak kurtulamayacağı vicdan azabıyla kendi iç mahkumiyetinin bir başlangıcıydı. Recep günahının kefareti olarak yazmayı dener ancak vicdanı ona izin vermez. Her an attığı imzayla annesini, hapishanedeki kanla kirlenmiş arkadaşlarının yüzlerini hatırlar. Sanki onların kabirlerinden, tutuldukları hücrelerinden şöyle haykırdıklarını düşünür. *"Bizim hakkımızda bir kelime bile yazma! Kirli bir el yazamaz, kirli bir kalp yazamaz⁵¹."*

İmza kağıdını Recep isimli şahsın ölüm belgesi olarak görür. Ve gemiye şöyle seslenir:

⁴⁶ Münif, *Şarku'l-Mütevassut*, s. 141.

⁴⁷ Münif, *Şarku'l-Mütevassut*, s. 143.

⁴⁸ Münif, *Şarku'l-Mütevassut*, s. 134.

⁴⁹ Münif, *Şarku'l-Mütevassut*, s. 90.

⁵⁰ Münif, *Şarku'l-Mütevassut*, s. 142.

⁵¹ Münif, *Şarku'l-Mütevassut*, s. 144.

“O kadavrayı neden sekiz gün boyunca sırtında taşıdın Aşilyos! Koku seni mahvetmedi mi?”⁵²”

4. SONUÇ

Abdurrahman Münif’in eserlerinde sürekli olarak gerçeğe vurgu yaptığı gözlemlenmektedir. Kendisi gerçeği daha iyi bir dünya için bireylerin değişime inandırılması ve harekete geçirilmesi olarak tanımlar. Bunun yolunu da okuyucuya toplumdaki ve yönetimdeki sorunların var olduğuna inandırmaktan geçtiğini bildirir. Romanı da yeni bir dünyanın inşası için gerekli olan duyguları yeşertecek bir edebi sanat olarak görür.

Münif Arap ideolojisini eserlerinde savunur ve adeta bunu okuyucuya tebliğ eder. Politik eleştirilerin yapılabileceği hayali bir arena olarak görür. Romanlarında politik mesajlara, tarihsel ve sosyolojik verilere çokça yer vermektedir. Okuyucu bu mesajları ya doğrudan anlatımla ya da semboller vasıtasıyla aktardığını görebilmektedir.

Romanın birçok dile çevrilmesi yazarın evrensel duygular ifade ettiğinin bir kanıtıdır.⁵³ Buda yazarın beyan gücünü göstermesi açısından önemlidir. Münif eserinde doğu-batı ile ben-dünya kavramlarını inceleyerek bunlardan doğan problemleri işlemiştir. Bununla birlikte roman boyunca Ortadoğu toplumları üzerinde otoriter rejimlerin toplum üzerinde kurduğu baskı görülmektedir.

Romana isim belirlerken yazar Ortadoğu kelimesi için kullanılan (الشرق الأوسط) sıfat tamlaması yerine (شرق المتوسط) isim tamlaması olarak kullanmıştır. Bir siyasi otoriteyi veya bir ülkeyi direk isim olarak belirtmeyen yazar romanında doğu toplumlarının tamamını işaret etmektedir. Münif’in bu romanı Ortadoğu toplumunun üzerinde otorite kuran rejimlere karşı bir direniş ve haklı bir haykırış olarak görülebilir. Romanın tümünde Recep İsmail’in hapisanede yaşadıklarını, orada başından geçenleri, diğer mahkumların karşılaştığı işkenceleri ve geride bıraktıkları sevdiklerini ustaca hikâye etmektedir.

Yazar romanda olay kurgusunu zaman ve mekân kavramlarını uyum içinde kullanarak belirlemiştir. Farklı anlatım tekniklerini ustaca olay örgüsü içerisinde kullanarak romanda dil ve üslup özelliklerini zenginleştirmiştir. Buda okuyucu üzerinde merak duygusu uyandırmaktadır.

Roman altı bölümden oluşmaktadır. Yazar romanın üç bölümünü Recep İsmail’in, kalan üç bölümünü de kardeşi Enise’nin dilinden aktarmaktadır. Bu karakterlerle birlikte yardımcı karakterlerde mevcuttur. Annesi, Enise’nin kocası, mahkumlar, gardiyanlar ve Dr. Falley gibi yardımcı karakterlerle olay örgüsünün farklı yönlerine de vakıf olunabilmektedir.

Roman genel olarak Recep İsmail’in hayatını anlatıyor gibi görünse de aslında Ortadoğu toplumlarında yaşanan toplumsal olayları konu edinmektedir. Bu sebeple biyografik bir roman olmanın yanında toplumsal roman olarak da sayılabilir.

Kahramanın hapisane günleri romanda nesnel zaman olarak kullanılmıştır. Nesnel zaman içerisinde Recep İsmail’in, annesinin, sevgilisinin ve Enise’nin hatıralarını hatırlamalar ve çağrışımlarla yazar, geriye dönüş ve genişletme metotlarından istifade ederek aktarmıştır. Bu sayede yazar okuyucuyu olayların içine dahil etmeyi amaçlamıştır.

Olayların daha gerçekçi olarak algılanabilmesi için cezaevi ortamı, annesinin başına gelenler, sevgilisinin başına gelenler detaylı olarak anlatılmış, bu sayede okuyucunun duygularının kışkırtılması hedeflenmiştir.

Yazar bu romanında kendine has bir dil üslubu ve anlatım tekniği belirlemiştir. Eserin girişinde insan hakları beyannameyi örneğinde görüldüğü üzere resmi yazılar, karalamalar ve günlük tarzında kaleme alınan yazılarla başlarken sonradan romana dönüşmektedir. Romanda fasih Arapça kullanılmıştır. Ağdalı edebi dilden ziyade okuyucunun zihin dünyasında hemen netleşen ifadeleri tercih etmesi yazarın düşüncelerinin hemen anlaşılmasını sağlamıştır.

Genel olarak edebiyat özel olarak da roman toplumların bilinçlenmesinde rol oynayabilir. Recep İsmail’in başına gelenler aslında Ortadoğu toplumlarında birçok insanın başına gelmektedir. Yazar bu yolla kahraman üzerinden neler yapılabileceği konusunda okuyucuya fikirler sunmaktadır.

Şarku’l-Mütevassıt romanı Ortadoğu toplumlarında cezaevlerindeki siyasi mahkumlara, kadının toplum nazarındaki statüsüne dikkat çekmesi açısından önemli bir yere sahiptir. İncelediğimiz romanın tematik incelemesi göz önünde bulundurulduğunda Arap Edebiyatında roman sanatının son derece işlevsel olarak kullanıldığı söylenebilir.

⁵² Münif, *Şarku’l-Mütevassıt*, s. 144.

⁵³ Abd al-Rahman Munif, *East of Mediterranean*, Sagibooks, 2007.

KAYNAKÇA

- Abdurrahmân Münîf, *el-Kırâa ve 'n-Nisyân el-Hurûc Min Muduni 'l-Milh*, Tuwa Media Publishing, Londra, 2015.
- Abdurrahman Münif, ed-Demokrâtiyye Evvelen... ed-Demokrâtiyye Dâimen, el-Müessesetü'l-Arabiyye lid'Dirâse ven'Neşr, Beyrut, 1985
- Abdurrahman Münif, *Şarku'l-Mütevassıt*, Mektebetü'l-Âlemiyye, Bağdat.
- Ahmet Yıldız, “*Murîd el-Berğûsî'nin Raeytu Râmallah İsimli Romanının Teknik ve Tematik İncelemesi*”, Cumhuriyet İlahiyat Dergisi 25/1, Haziran 2021
- Ali Eminoğlu, “*Muhammed Hasan Alvân'ın 'Mevtun Sağîrun' (Küçük Bir Ölüm) Adlı Romanının Teknik ve Tematik İncelemesi*”, Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 46/46, 2018
- Amine Yûsuf, *Tekniyyâtu's-Serd fi'n-Nazariyye ve't-Tatbik*, El-Müessese el-Arabiyye li'd-Dirâse ve'n-Neşr, Beyrut, 2015
- Balcı, Musa, *Taş Kazınmış Sözler*, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, 2016
- Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- Bourneur, Roland - Quellet, Réal. Roman Dünyası ve İncelemesi. çev. Hüseyin Gümüş. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Çıkla Selçuk, “Romanda Kurmaca ve Gerçeklik”, Hece Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 65/66/67, Mayıs/Haziran Temmuz, 2002.
- Edward Morgan Forster, *Roman Sanatı*, çev. Ünal Aytür, Adam Yayınları, İstanbul, 2001
- Fatih Tepebaşılı, *Edebiyat Bilimine Giriş*, Çizgi Kitabevi, 2015
- Fatih Tepebaşılı, *Roman İncelemesi*, Çizgi Kitabevi, İstanbul, 2019
- Faysal Derrâc, *Abdurrahmân Münîf ve Rivâyetü'l-İltizâm*, Merkezi'd-Dirâsâti'l-Vahdeti'l-Arabiyye, Beyrut, 2012
- Hasan Harmancı, “*Abdurrahman Münîf'in el-Escâr ve İğtiyâlu Merzûk Adlı Romanının Teknik Yönden İncelenmesi*”, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 30 (2013)
- Hasen Behrâvî, *Bunyetu's-Şekli'r-rivâi*, el-Fezâ'ez-Zemene's-Şahsiyye, el-Merkezu's-Sekâfiyyu'l-Arabî, Beyrut, 1990
- İlknur Emekli, “*Abdurrahmân Münîf ve Risâle Min Verâi'l-Hudûd Adlı Kısa Öyküsü*”, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, sayı: 35, Erzurum, 2015
- Judith Gabriel, “*Bidding Farewell to Munif, Novelist Bears Witness to Repression, Corruption, Reverence for CommonFolk*”, Al-jadid, Vol, 9, 45 Fall, 2003
- Mehmet Bakır Şengül, “*Romanda Zaman Kavramı*”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 4/16 (2011)
- Mehmet Önal, “*Edebî Dil ve Üslup*”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 36, 2008
- Mehmet Tekin, *Roman Sanatı I Romanın Unsurları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2012
- Meral Demiryürek, “*Kurgusal Metinlerde İkinci Kişili Anlatıcı ve Bakış Açısı*”, FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Dergisi, 2, (2013)
- Nabih Kassem, *el-Fennu'l-Rivâiyy İnde Abdurrahman Münîf, el-Mekân, ez-Zamân, el-Şahsiyye*, Tel Aviv Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü (Yayınlanmış Doktora Tezi), Mart, 2002
- Nurullah Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, Öncü Basımevi, Ankara 2003
- Özcan Gürbüz, “*Düşünce ile Tema ve Konu*”, Kurgu Dergisi 18, 2001
- Philip Stevick, *Roman Teorisi*, (çev. Sevim Kantarcıoğlu), Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Matbaası, Ankara, 1988
- Ronald B. Tobias, *Roman Yazma Sanatı*, çev. Mehmet Harmancı: Say Yayınları, İstanbul, 1996
- Şerif Aktaş, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1991

Ülkü Tuğrul, *Abdurrahman Münif Şarku'l-Mütevassıt İsimli Romanın İncelenmesi*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Diyarbakır 2006

Yumnâ el-İd, *Tekniyyâtu 's-Serdi 'r-Rivâi fî Davi 'l-Menheci 'l-Bünyevî*, Dâru'l-Fârâbî, Beyrut, 2010